

Registro Nr. 1837

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 128

ŽEMAIČIŲ KUNIGAIKŠTYSTĖS KAPTŪRINIS TEISMAS

КАПТУРОВЫЙ СУД ЖМУДСКОГО КНЯЖЕСТВА

**KAPTŪRINIO TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ IR
DEKRETŲ KNYGŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1684-1766 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE ŽEMAIČIŲ KUNIGAİKŠTYSTĖS KAPTŪRINIO TEISMO
FONDA NR. 128

2024-06-13 Nr. A7-33

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

1572 m. mirė Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) valdovas Žygimantas Augustas, tituluojamas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tai buvo paskutinis Jogailaičių dinastijos atstovas, nepalikęs po savęs įpėdinių. Pagal 1569 m. Liublino unijos nuostatas karalių ėmė rinkti bendras Lenkijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (toliau – LDK) seimas. Nuo 1573 m. ATR valdovai sudarydavo su bajorais *Pacta conventa* – valstybės valdymo sutartį, kurioje buvo nustatyti karaliaus įsipareigojimai ir jo valdžios apimtys. Pastovioji šios *Pacta conventa* dalis, sauganti valstybės santvarką ir bajorų teises, kurią pirmasis patvirtino sekantis Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Henrikas Valua buvo vadinama *Henriko artikulais*.

Laikotarpis, kuris trukdavo nuo karaliaus mirties iki naujojo valdovo išrinkimo datos vadinamas bekaralmečiu. Tokių bekaralmečių per ATR gyvavimo istoriją būta net vienuolikos. Jie apėmė 1572-1574, 1574-1576, 1586-1587, 1632-1633, 1648-1649, 1668-1669, 1673-1676, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1736, 1763-1764 metus.¹ Kadangi karalius valstybėje buvo aukščiausias suverenas, kurio vardu buvo skelbiami teismų sprendimai ir vykdomas teisingumas, visi pastoviai veikiantys teismai bekaralmečiu nustodavo veikti. Vietoj jų buvo sudaromi laikini pavietų, vaivadijų teismai vadinami kaptūriniais teismais.

Kaptūrinis teismas (lotynų k. *libera captura* – „leidimas suimti“), Lenkijoje buvo sudaromas nuo 1572 m., o LDK – nuo 1587 m. Tyrinėtojų nuomone, teismo pavadinimas kilęs nuo juodų gobtuvų (kaptūrų), kuriuos teisėjai nešiodavo gedulo metu pagerbiant mirusį valdovą.² Kaptūrinis teismas buvo pavieto, vaivadijos arba Žemaitijos atveju kunigaikštystės laikinasis teismas veikęs laikotarpiu, kai mirus valdovui, nustodavo veikti visi kiti teismai.³

Pagrindinis šios teisminės institucijos steigimo tikslas tarpuvaldžiu, kuomet ženkliai išaugdavo smurtinių nusikaltimų kiekis, buvo suvaldyti vietinių bajorų savivalę bei vykdyti pastoviams teismams būdingas funkcijas. LDK kaptūrinio teismo steigimo juridiniu pagrindu

¹ КАНЕЦКИЙ, Оскар; *Каптуровые суды Великого княжества Литовского*//Вестник Санкт-Петербургского университета. 2020, Право 2, л. 508-528.

² GLOGER, Zygmunt; *Encyklopedia staropolska* – T. III, Warszawa, 1974, l. 3-5.

³ www.vle/straipsnis/kapturinis-teismas/

laikomas 1587 m. sausio 29 d. Vilniuje Lietuvos bajorų suvažiavimo priimtas nutarimas (rezoliucija) pavadinimu „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kaptūras“.⁴

Šiame nutarime buvo išdėstyti pagrindiniai kaptūrinio teismo veiklos principai. Mirus valdovui, kiekvienoje LDK vaivadijoje ar paviete į seimelius rinkdavosi ginkluoti bajorai, užsimovę gedulo gobtuvus (kaptūrus). Kaptūrinuose seimeliuose buvo sprendžiami tarpuvaldžio reikalai: sudaroma vietinė bajorų konfederacija (politinė sąjunga), renkami prisiekusieji kaptūrinio teismo nariai, aptariami naujo valdovo rinkimo laikas, vieta ir procedūra, taip pat nagrinėjami svarbūs valstybės ir pavieto reikalai.⁵

Kaptūrinį teismą sudarė iki 15 narių: posėdžiams pirmininkaujantis maršalas, jo pavaduotojas vice-maršalas, nenustatytas skaičius teisėjų bei raštininkas (sekretorius). Pareigūnai buvo dažniausiai renkami iš paviete neveikiančio žemės ar pilies teismo teisėjų, o raštininkai – iš šių teismų raštininkų.

Šiam teismui buvo suteikta teisė „gaudyti ir teisti bet kokio luomo viešosios tvarkos ir ramybės pažeidėją“. Jo jurisdikcijai priklausė bajorai, dvasininkai, žydai, valstiečiai, taip pat miestiečiai ir kareiviai. Teisme bylos buvo nagrinėjamos kolegialiai ir skubos tvarka. Kaptūrinio teismo kompetencijai priklausė daugiausia kriminalinio pobūdžio bylos: nužudymai, plėšimai, padegimai, vagystės, nekilnojamojo turto sunaikinimas, tai pat viešosios tvarkos pažeidimai ir nusikaltimai nukreipti prieš valstybę. Civilinio pobūdžio bylos jame paprastai nebuvo nagrinėjamos, o sprendžiamos tik tuo atveju, kai buvo susietos su baudžiamąja byla.

Kaptūrinis teismas vykdė ir policijos funkcijas: atliko nusikaltėlių paiešką, bylos tyrimą iki pat įtariamųjų asmenų arešto. Kaltinimą teisme palaikė instigatorius. Teisme pateikti oficialūs dokumentai ir liudytojų parodymai buvo laikomi patikimais įrodymais patvirtinančiais asmens kaltę. Taip pat tardymo metu dažnai buvo naudojami kankinimai. Asmenys teisiami ir jiems bausmės buvo skiriamos remiantis 1588 m. Lietuvos Trečiojo Statuto straipsniais.

Kaptūrinis teismas sprendė tik tas bylas, kurios į jį patekdavo valdovo mirties dieną ir iki naujojo valdovo karūnacijos dienos.⁶ Išimtį sudarė tik anksčiau pradėtos bylos dėl neginčijamo dvarų išpirkimo, dvarų užgrobimo, kriminalinių nusikaltimų, žalos ir smurto prieš nukentėjusį asmenį.

Kaptūriniai teismai rinkdavosi LDK pavietų ar vaivadijų centruose kas šešias savaites trijų savaičių kadencijai.⁷ Pagal įstatymą savo veiklą jie turėdavo nutraukti tris savaites prieš naujai išrinkto valdovo karūnaciją. Po karūnacijos Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis turėjo patvirtinti visus kaptūrinio teismo priimtus sprendimus. Teismo sprendimai, neįvykdyti iki naujo valdovo išrinkimo, turėjo būti be apeliacijos perduoti vykdymui pavieto pilies teismui.

⁴ LULEWICZ, Henryk; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego* – T.1: okresy bezkrólewia, Warszawa, 2006, l. 367.

⁵ *Volumina legum* – Petersburg, T. VII, 1860, l. 185

⁶ www.vle/straipsnis/kapturinis-teismas/

⁷ KANECKI, Oskar; *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego* – Sopot, 2020.

Jei kaptūrinis teismas bylą išnagrinėjo, bet joje nepriėmė sprendimo, ji privalėjo būti nedelsiant baigta Lietuvos Vyriausiajame tribunole po naujojo valdovo karūnacijos. Kaptūrinio teismo sprendimai savo galia prilygo Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sprendimams.

XVIII a. II-pusėje valdant Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Stanislovui Augustui Poniatovskiui buvo įvykdyta ATR teisminės sistemos reforma. Vyriausybėje susiformavo nuomonė, kad kaptūrinių teismų veikla bekaralmečiu turi nemažai trūkumų ir nėra pakankamai efektyvi. Todėl 1768 m. ATR seimas priėmė nutarimą dėl kaptūrinių teismų panaikinimo.⁸ Kaptūriniai teismai, veikę beveik 200 metų, tarpuvaldžio laikotarpiais paspartindavo teisingumo proceso vykdymą ir dalinai stabdydavo bajorų anarchijos ir savivalės pasireiškimus.⁹

Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas veikė pagal visiems LDK administraciniam vienetams nustatytus bendrus kaptūrinių teismų veiklos principus. Seniausios išlikusios Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo knygos, kurių dokumentai siekia 1632 m. saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje (toliau -VUBR).¹⁰

Lietuvos valstybės istorijos archyve fonde Nr. 128 (SA) saugomos dvi bylos, kurios apima tris LDK bekaralmečio laikotarpius - tai 1668-1669, 1673-1674 ir 1764 metai.¹¹ Taip pirmoje aktų knygoje minimas 1668-1669 m. Žemaičių kunigaikštystės kaptūriniam teismui vadovavęs maršalas Viktoras Konstantinas Mlečka bei teismo raštinę tvarkęs Žemaičių žemės teismo raštinininkas Gabrielius Sipovičius. Antroje 1764 m. aktų knygoje minima kur kas daugiau pareigūnų: kaptūrinio teismo maršalas Antanas Belazaras; teisėjai Palangos pavieto rotmistras Bonaventūras Košucis, Ariogalos pavieto poručikas Juozas Survila, Upytės pavieto horodničius (pilininkas) Juozas Belazaras, Dirgaičių seniūnas Juozas Nagurskis, Smolensko vaivadijos sargybinis Juozas Silvestrovičius, Žemaičių išdininkas Juozas Ivanovičius, Prančiškus Nagurskis, Juozas Bilevičius, Tadas Zaleskis, Simonas Goniprovskis. Kaptūrinio teismo posėdžių protokolus vedė bei raštinę tvarkė regentas Prančiškus Noreika.¹²

Nuolatinė Žemaičių kaptūrinio teismo posėdžių vieta buvo kunigaikštystės sostinė Raseiniai. Patalpos teismo darbui ir raštinei buvo nuomojamos. 1768 m. seimo įstatymu kaptūriniai teismai LDK buvo panaikinti. Kurioje vietoje Raseinių miestelyje buvo saugomos kaptūrinio teismo knygos tikslų duomenų nėra, tačiau tikėtina, kad kartu su Žemaičių kunigaikštystės Raseinių žemės ir pilies teismų knygomis.

1795 m. lapkričio mėn. rusų generolas Nikolajus Repninas gavo raportą, kad Raseinių pilies teismo knygos kartu su Raseinių žemės teismo knygomis saugomos labai nepatogioje ir pavojingoje

⁸ *Volumina legum* – Petersburg, T. VII, 1860, l. 619.

⁹ КАНЕЦКИЙ, Оскар; *Каптуровые суды Великого княжества Литовского*//Вестник Санкт-Петербургского университета. 2020, Право 2, л. 520.

¹⁰ VUBR, F. 7 “LDK teismų aktai”, B. 352-353.

¹¹ LVIA, F. 128 (SA) Ap.1, B. 1 ir Ap. 2, B. 1.

¹² LVIA, F. 128 (SA) Ap. 1, B. 1(Gor. 19515).

vietoje. Todėl Repninas nurodė gražinti Raseinių pilies teismo knygas į Raseinių dominikonų vienuolyną, kur jos buvo saugomos dvidešimt metų iki Kosciuškos sukilimo¹³.

1831 m. caro valdžiai panaikinus Raseinių žemės ir pilies teismus, jų bylos kartu su Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo bylomis perėjo Raseinių apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“¹⁴ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Raseinių apskrities teismas, kuriam priklausė Raseinių žemės, pilies, pakamario, taip pat Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio bei kitų teismų knygos, neskubėjo vykdyti šio nutarimo, vilkino teismų knygų perdavimą, todėl jis užtruko net iki 1859 metų¹⁵. 1853–1859 m. laikotarpiu Raseinių apskrities teismas Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 369 bylas.¹⁶

1855 m. liepos 10 d. archyvas paštu gavo kelių bylų siuntą, kurioje buvo ir viena Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo knyga.¹⁷ Vėliau keturiomis siuntomis (1856 m. vasario 23 d; 1856 m. vasario 25 d; 1856 m. spalio 1 d. ir 1857 m. sausio 21 d.), buvo perduotos dar 4 (keturios) Žemaičių kaptūrinio teismo knygos.¹⁸ Visos penkios knygos buvo gautos įrištos, su sunumeruotais lapais, suvarstytos virvelėmis, o trejos iš jų patvirtintos antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Kataloge penkios Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo bylos (Gor. Nr. 14648, 14650, 14732, 14764 ir 14765) N. Gorbačevskio klaidingai buvo priskirtos Raseinių žemės teismo bylų grupei (Gor. Nr. 14575-14806).¹⁹ Visas penkias kaptūrinio teismo knygas jis pavadino Raseinių žemės teismo aktų

¹³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku* -Wilno, 1923, p. 48.

¹⁴ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

¹⁵ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 49

¹⁶ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

¹⁷ LVIA, F. 594, Ap. 1, B. 664, l. 113-114.

¹⁸ LVIA, F. 594, Ap. 1, B. 664, l. 262-263, 268-269, 428-429, 498-499.

¹⁹ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 518-524.

knygomis. Ankstyviausias dokumentas buvo 1632 m., vėlyviausias – 1764 m. Kiekvienai bylai buvo nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

1883 m. birželio 23 d. Kauno jungtiniame civilinio ir baudžiamojo teismo rūmų archyve buvo rasta viena 1764 m. Žemaičių kaptūrinio teismo dekretų knyga.²⁰ 1883 m. liepos 4 d. ji buvo atsiųsta į Vilniaus centrinių senųjų aktų archyvą. Byla buvo įrašyta į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktą į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Šiai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris (Gor. Nr. 19515), sudaryta trumpa antraštė, nurodyti data ir lapų kiekis.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniams senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinių senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1948-1951 m. fondui „Žemaičių kaptūrinis teismas“ buvo suteiktas Nr. 128 (SA). 1950 m. šiam fondui priklausė viena byla.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir fondas Nr. 128 (SA) „Žemaičių kaptūrinis teismas“. Tuo metu kaip fondo Nr. 128 (SA) apskaitos dokumentas buvo naudojamas N. Gorbačevskio papildomas rankraštinių Senųjų aktų katalogas.

1976 m. archyve buvo rasta viena Žemaičių kaptūrinio teismo aktų knyga, kuri buvo įrašyta į sudarytą fondo Nr. 128 (SA) „Žemaičių kaptūrinis teismas“ apyrašą Nr. 2. Šį apyrašą sudarė viena byla, kurios dokumentų chronologinės ribos apėmė 1669 m.

1985 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Žemaičių kaptūrinio teismo fondo Nr. 128 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio papildomą rankraštinių Senųjų aktų katalogą faktiškai yra viena byla (Gor. Nr. 19515) ir apyraše Nr. 2 – taip pat viena byla. Taigi tuo metu fonde Nr. 128(SA) buvo 2 apskaitos vienetai.

1986 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve buvo sudarytas fondo Nr. 128 (SA) „Žemaičių kaptūrinis teismas“ apyrašas Nr. 1, į kurį įrašyta viena byla išbraukta iš papildomo rankraštinių N. Gorbačevskio katalogo.

²⁰ LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 683 l. 28-28v.

Tai pat būtina pažymėti, kad be LVIA dar 5 (penkios) Žemaičių kaptūrinio teismo bylos yra saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje fonde Nr. 7 „LDK teismų aktai“.²¹ Iš jų dvi bylos yra iš spausdinto N.Gorbačevskio katalogo (Gor. Nr. 14648 ir 14650) ir iki pirmo pasaulinio karo buvo saugomos Vilniaus centriniame Senųjų aktų archyve. VUBR saugomų kaptūrinio teismo knygų dokumentai apima 1632-1696 m.

2024 m. sudarytas naujas fondo Nr. 128 (SA) apyrašas Nr. 1, kuris buvo papildytas trejomis bylomis perkeltomis iš fondo Nr. 284 (SA) „Žemaičių (Raseinių) žemės teismas“ apyrašo Nr. 1. Tuo pačiu metu senas fondo pavadinimas „Žemaičių kaptūrinis teismas“ pakeistas nauju „Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas“.

2024 m. buvo taip pat naujai pertvarkytas fondo Nr. 128 (SA) „Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas“ apyrašas Nr. 2. Apyraše Nr. 2 esanti viena byla buvo naujai aprašyta. Jai lietuvių ir rusų kalbomis sudarytos atskira antraštė, nustatytos chronologinės ribos, dokumentų datų ypatybės, nurodytas lapų kiekis ir kt. ypatybės.

Po pertvarkymų fondo Nr. 128 (SA) „Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas“ apyraše Nr. 1 yra 4, o apyraše Nr. 2 – 1 apskaitos vienetas.

Iš viso Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo fonde Nr. 128 (SA) yra 5 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1668-1766 m.

Kaptūrinio teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio spausdintame ir papildomame rankraštiname kataloguose pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2024 m., sudarant fondo Nr. 128 (SA) „Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo fondo Nr. 128 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 4 į N. Gorbačevskio katalogus įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio katalogų numeriai. Fondo Nr. 128 (SA) apyrašo Nr.

²¹ VUBR, F. 7 “LDK teismų aktai”, B. 294-296, 352-353.

1 bylas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai kaptūrinio teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos. Chronologinės dokumentų ribos yra 1684-1766 m.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudarė įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, prekybiniai sandėriai, paskolos ir kt. Į einamųjų reikalų aktų knygas įrašyti skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygoje įrašyti Žemaičių kunigaikštystės kaptūriniame teisme nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Būtina pažymėti, kad apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 1 (Gor. Nr. 19515) sudaro dviejų teismų dokumentai. Joje be kaptūrinio teismo aktų yra taip pat ir Žemaičių kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismo aktų. Šioje knygoje įrašyti 346 aktai, iš kurių 179 yra kaptūrinio teismo.

Fondo Nr. 128 (SA) apyrašui Nr. 1 iš pradžių priklausė viena byla, o sudarant naują apyrašą į jį buvo įrašytos dar 3 (trys) Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo bylos perkeltos iš fondo Nr. 284 (SA) „Žemaičių (Raseinių) žemės teismas“ apyrašo Nr. 1.²²

Aprašant fondo Nr. 128 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Tvarkant bylas, taip pat buvo nustatyta, kad senas šio fondo pavadinimas „Žemaičių kaptūrinis teismas“ yra nevisiškai tikslus, todėl jam buvo suteiktas naujas pavadinimas - „Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinis teismas“.

Visos 4 (keturios) fondo Nr. 128 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų yra įrištos, jų lapai sunumeruoti. Apyrašo lentelės pastabų skiltyje nurodytos dokumentų datų ribos ir kitos bylų ypatybės. Žemaičių kaptūrinio teismo knygoje esantys dokumentai parašyti rusėnų ir lenkų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 128 (SA) Žemaičių kunigaikštystės kaptūrinio teismo apyrašą Nr. 1 įrašyti 4 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1684-1766 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

²² LVIA, F. 284 (SA) Ap.1, B. 75 (Gor. Nr. 14732), 107 (Gor. Nr. 14764) ir 108 (Gor. Nr. 14765).

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 128 „КАПТУРОВЫЙ СУД ЖМУДСКОГО КНЯЖЕСТВА“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

В 1572 г. скончался правивший Речью Посполитою польский король и великий князь литовский Сигизмунд Август. Это был последний представитель из династии Ягеллонов, неоставивший после себя наследников. По условиям Люблинской унии 1569 года избирать монарха должен был общий польско-литовский сейм. Начиная с 1573 г. правители Речи Посполитой начали заключать *pacta conventa* - соглашение с польско-литовской шляхтой об ограничении королевской власти и о гарантированных государем привилегиях дворянам. Постоянная часть договора *pacta conventa*, охранявшая государственный строй и права шляхты, который первый подписал король польский и великий князь литовский Генрих де Валуа, получило название *Генриховы артикулы*.

Промежуток времени, длившийся со дня кончины короля до даты избрания нового государя назывался безкоролевьем. Таких междуцарствий в истории Речи Посполитой было одиннадцать. Они охватывали 1572-1574, 1574-1576, 1586-1587, 1632-1633, 1648-1649, 1668-1669, 1673-1676, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1736, 1763-1764 гг. Так как король в государстве являлся высшим сувереном, именем которого выносились судебные решения и вершилось правосудие, все постоянно действующие суды во время безкоролевья прекращали свою деятельность.

Каптуровый суд (на латинском яз. *libera captura* – „дозволенная поимка“) в польском королевстве начал действовать с 1572 г; а в Великом княжестве Литовском (далее - ВКЛ) с 1587 г. По мнению исследователей, название суда произошло от головных уборов – чёрных каптуров или капюшонов, в которые судьи облачались во время траура по умершему королю. Каптуровый суд был временным судом, действовавшим во время безкоролевья в поветах, воеводствах, или как в случае со Жмудью, в княжестве.

Основной целью образования этой судебной институции во время межвластья, когда значительно возрастало количество насильственных преступлений, было обуздание произвола местной шляхты и выполнение функций присущих для постоянных судов. В ВКЛ юридическим основанием учреждения каптурового суда считается 29 января 1587 г. принятая съездом литовской шляхты в Вильно резолюция под названием „Каптур Великого княжества Литовского“.

В этом решении были представлены основные принципы деятельности каптурового суда. После кончины государя, в каждом воеводстве или повете ВКЛ созывались сеймики, на

которых собиралась облачённая в траурные каптуры вооруженная шляхта. На каптуровых сеймиках решались основные вопросы, актуальные во время безкоролевья: образовывалась местная дворянская конфедерация (политический союз), обсуждались дата, место и процедура выборов нового монарха, также рассматривались насущные дела государственного и местного значения.

В состав каптурового суда входило до 15 членов: председательствующий на заседаниях маршалок, его заместитель вице-маршалок, неустановленное число судей и писарь (секретарь). Чиновники чаще всего выбирались из судей временно прекративших свою деятельность поветовых земского и гродского судов, а писари – из судебных писарей.

Этому суду было предоставлено право „ловить и судить всякого нарушителя порядка и общественного спокойствия“. Его юрисдикции принадлежали дворяне, духовенство, евреи, крестьяне, а также мещане и солдаты. В суде дела рассматривались коллегиально и в ускоренном порядке. Каптуровый суд решал дела в большей степени уголовного характера: убийства, грабежи, поджоги, кражи, уничтожения недвижимого имущества, также нарушения общественного порядка и государственные преступления. Гражданские дела обыкновенно он не рассматривал, а решал только в тех случаях, когда они связаны с уголовным делом.

Каптуровый суд выполнял и полицейские функции: проводил розыск преступников, вёл расследование дела вплоть до ареста подозреваемых. В суде обвинение поддерживал инстигатор. Надёжными доказательствами вины лица считались представленные суду официальные документы и показания свидетелей. Во время допросов часто применялись пытки. Лиц судили и наказания им назначали согласно статьям Литовского Статута 1588 года.

Каптуровый суд решал только те дела, которые к нему попадали в день смерти государя и до дня коронации нового короля. Исключением были только ранее начатые дела о неоспоримом выкупе имений, их захвате, уголовные преступления, применение насилия и нанесение ущерба потерпевшему лицу.

Каптуровые суды собирались в административных центрах поветов и воеводств ВКЛ каждые шесть недель на трёхнедельные каденции. По закону свою деятельность они были обязаны прекратить за три недели до коронации новоизбранного монарха. После коронации польский король и великий князь литовский должен был утвердить все решения принятые каптуровым судом. Судебные решения, невыполненные до избрания нового государя, должны были без апелляции переданы для исполнения поветовому гродскому суду.

В случаях когда когда каптуровым судом дело бывало рассмотрено, но по нему не было принято решение, оно должно было безотлагательно передано Главному Литовскому трибуналу и им закончено после коронации нового государя. Решения каптурового суда имели силуравную решениям Главного Литовского трибунала.

Во второй половине XVIII в. при правлении польского короля и великого князя литовского Станислава Августа Понятовского была проведена реформа судебной системы Речи Посполитой. В правительстве сложилось мнение, что деятельность каптуровых судов во время безкоролья имеет немало недостатков и является недостаточно эффективной. Поэтому в 1768 г. сейм Речи Посполитой принял постановление о упразднении каптуровых судов. Каптуровые суды, действовавшие в течении почти 200 лет, в периоды межвластья ускорили процесс вершения правосудия и частично останавливали проявления шляхетской анархии и произвола.

Каптуровый суд Жмудского княжества работал по принципам общим для каптуровых судов во всех административных единицах ВКЛ. Самые древние книги каптурового суда Жмудского княжества, документы которых начинаются с 1632 г. хранятся в Рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета.

В фонде № 128 Литовского государственного исторического архива хранятся два дела, которые охватывают три периода безкоролья ВКЛ – это 1668-1669, 1673-1674 и 1764 годы. Так в первой актовой книге упоминаются руководивший в 1668-1669 гг. каптуровым судом Жмудского княжества маршалок Виктор Константин Млечко и ведавший канцелярией этого суда жмудский земский писарь Габриэль Сипович. Во второй актовой книге за 1764 г. упоминаются гораздо больше судебных чиновников – это маршалок каптурового суда Антоний Бяллозор; судьи: полангенский ротмистр Бонавентура Кошуць, эйрагольский поручик Юзеф Сурвилло, упитский городничий Юзеф Бяллозор, диргайтский староста Юзеф Нагурский, смоленский стражник Юзеф Сильвестрович, жмудский скарбник Юзеф Иванович, Францишек Нагурский, Юзеф Билевич, Тадеуш Залеский, Шимон Гонипровский. Протоколы заседаний каптурового суда вёл и его канцелярией руководил регент Францишек Норейко.

Постоянным местом заседаний Жмудского каптурового суда была столица княжества – Россиены. В каком месте в городке Россиены хранились книги каптурового суда точных сведений не имеется, но предположительно вместе с книгами Россиенского земского и гродского судов Жмудского княжества.

1795 г. русский генерал Николай Репнин получил рапорт относительно хранения книг Россиенского гродского и земского судов в очень неудобном и опасном месте. Поэтому Репнин велел вернуть книги Россиенского гродского суда в Россиенский монастырь доминиканов, где они хранились в течение 20 лет до восстания Тадеуша Костюшки.

В 1831 г. царская власть упразднила Россиенский земский и гродский суды, их дела вместе с делами каптурового суда Жмудского княжества перешли в ведение Россиенского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, был учрежден Виленский центральный архив древних актов, в котором должны были быть собраны все акты учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Директором этого архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

Россиенский уездный суд не спешил исполнять постановление Николая I и затягивал передачу судебных книг до 1859 г. В течении 1853-1859 гг. Россиенский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 369 судебных книг.

10 июля 1855 г. архив получил посылку из нескольких дел среди которых была одна книга каптурового суда Жмудского княжества. Позже были получены четыре посылки (23 февраля 1856 г; 25 февраля 1856 г; 1 октября 1856 г. и 21 января 1857 г.), в которых были 4 (четыре) книги Жмудского каптурового суда. Все пять дел были в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, а три из них были подтверждены печатями.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. В каталоге пять дел каптурового суда Жмудского княжества (Гор. № 14648, 14650, 14732, 14734 и 14675) Н. Горбачевский ошибочно поместил в группу дел Россиенского земского суда (Гор. 14575-14806). Все пять книг каптурового суда он назвал актовыми книгами Россиенского земского суда. Самый древний документ был 1632 г., самый поздний – 1764 г. Каждому делу были указаны хронологические границы и количество листов

23 июня 1883 г. в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда была обнаружена одна книга Жмудского каптурового суда за 1764 г. 4 июля 1883 г. она была передана Виленскому центральному архиву древних актов. Это дело было внесено в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского, который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. Кроме инвентарного номера (Гор. № 19515), дело в этом каталоге имело короткий заголовок, были указаны его дата и количество листов.

В XX веке прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение

Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1948–1951 гг. фонду „Жмудский каптуровый суд“ был присвоен № 128. В 1950 г. в этом фонде было учтено одно дело.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд № 128 „Жмудский каптуровый суд“. В то время архивным учетным документом этого фонда был дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского.

В 1976 г. в архиве было обнаружено одно дело Жмудского каптурового суда, которое внесено в созданную опись № 2 фонда № 128 „Жмудский каптуровый суд“. В этой описи было одно дело, хронологические рамки которой охватывали 1669 г.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 128 „Жмудский каптуровый суд“. В результате проверки установлено, что по дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского в наличии оказалось одно дело (Гор. № 19515), а по описи № 2 – тоже одно дело.

В 1986 г. в центральном государственном историческом архиве была составлена опись № 1 фонда № 128 „Жмудский каптуровый суд“, в которую было внесено одно дело из дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского.

Следует отметить, что кроме исторического архива ещё 5 (пять) книг Жмудского каптурового суда хранятся в Рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета в фонде № 7 „Суды ВКЛ“. Из которых два дела ранее принадлежали печатному каталогу Н. Горбачевского (Гор. № 14648 и 14650) и до первой мировой войны находились в Виленском центральном архиве древних актов. Хронологические рамки дел, хранящихся в университете, охватывают 1632-1696 гг.

В 2024 г. при составлении новой описи № 1 фонда № 128 изменилось количество её единиц хранения. К ней было присоединено три дела, перенесённых из описи № 1 фонда № 284 „Жмудский (Россиенский) земский суд“. Одновременно с этим установлено, что старое название фонда „Жмудский каптуровый суд“ является недостаточно точным, поэтому фонду присвоено новое название „Каптуровый суд Жмудского княжества“.

В 2024 г. также была усовершенствована опись № 2 фонда № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“. Учтённое по этой описи одно дело было заново описано. Делу

составлен новый заголовок на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки, особенности дат документов, вынесено и перенесено в дело фонда.

После усовершенствования фонд № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“ имеет две описи. В описи № 1 учтены 4 дела, в описи № 2 – 1 дело.

Итого в фонде № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“ имеется 5 единиц хранения, хронологические рамки которых 1668-1766 гг.

Первая опись фонда № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“

Недостатки и неточности в описании дел в печатном и дополнительном рукописном каталогах Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2024 г. новой описи № 1 фонда № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В новосоставленной описи № 1 фонда № 128 все 4 дела, принадлежащих каталогам Н. Горбачевского, получили новые инвентарные номера, но рядом указаны и старые шифры этих каталогов. Дела описи № 1 фонда № 128 условно можно распределить по типу составляющих их документов. Это акты крепостные, поточные и декретовые книги каптурового суда. Хронологические границы документов 1684-1766 гг.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи, торговые сделки и пр. В поточные книги вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых в каптуровом суде Жмудского княжества дел, выносились по ним судебные решения.

Важно отметить, что в описи № 1 дело № 1 (Гор. № 19515) состоит из документов двух судов. В ней кроме актов каптурового суда имеются также и акты Жмудского земского суда Россиенской репартиции. В книге записано 346 актов, из которых 179 принадлежат каптуровому суду.

Описи № 1 фонда № 128 вначале принадлежало одно дело, а при составлении новой описи в неё были записаны ещё 3 (три) дела каптурового суда Жмудского княжества. Эти дела были перенесены из описи № 1 фонда № 284 „Жмудский (Россиенский) земский суд“.

При составлении описи № 1 фонда № 128 нефондовых дел в ней обнаружено. При обработке дел установлено, что старое название фонда “Жмудский каптуровый суд“ является недостаточно точным, поэтому фонду присвоено новое название „Каптуровый суд Жмудского княжества“.

Все 4 (четыре) дела описи № 1 фонда № 128 переплетены, их листы пронумерованы. В колонке примечаний таблицы описи указаны границы дат и другие особенности дел. Документы в книгах Жмудского каптурового суда написаны на старобелорусском и польском языках. В новоусовершенствованной описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 128 „Каптуровый суд Жмудского княжества“ имеется 4 единицы хранения, хронологические рамки которых 1684-1766 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюевич

